

Бушко Г. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології імені професора Ларіона Свенціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ІВАНА ШИШМАНОВА ЯК ОСОБИСТОСТІ, НАУКОВЦЯ, КУЛЬТУРНОГО ТА ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

Анотація. У статті розкрито питання формування як особистості, науковця, культурного та громадського діяча, болгарського вченого Івана Шишманова. Його багатогранна діяльність була спрямована на піднесення рівня освіти й науки у Болгарії та збагачення національно-культурної скарбниці болгарського народу.

Уособлюючи найкращі риси своєї нації, протягом усього життя І. Шишманов творив болгарську науку та гідно представляв її в середовищі культурної та політичної еліти. Отож, без жодного сумніву, його можна назвати однією з найвизначніших особистостей Болгарії кінця XIX – початку XX ст.

Коло наукових зацікавлень І. Шишманова було надзвичайно широким. Воно охоплювало проблеми компаративістики, слов'янських та західноєвропейських літератур, болгарського національного й культурного Відродження, теорії літератури, фольклору, етнографії.

Становлення І. Шишманова як громадського та культурного діяча відбувалося також у добу болгарського Відродження. Важливу роль у формуванні світогляду І. Шишманова відіграли родинне коло та роки навчання. Як учений він формувався на межі двох епох – кінця доби болгарського національного та культурного Відродження і початку післявизвольної доби.

Велику роль у житті І. Шишманова відіграло знайомство 1885 р. у Женеві з М. Драгомановим. Завдяки українському вченому і його дочці Лідії – майбутній дружині та помічниці – І. Шишманов серйозно зацікавився українською культурою і став першим болгарським українцем, що зміцнив взаємозв'язки між Болгарією та Україною в галузі культури й освіти.

Перейнявши у М. Драгоманова порівняльно-історичний метод дослідження, І. Шишманов опрацював значну кількість народнопоетичних джерел і, творчо використавши здобутки тогочасної науки, написав низку компаративістичних студій та розвідок зі слов'янського фольклору й етнографії, що збагатили тогочасну фольклористику і славістику.

Ключові слова: І. Шишманов, культурно-освітній діяч, педагог, науковець, М. Драгоманов, Л. Шишманова, Софійський університет.

Рід, із якого вийшов І. Шишманов, був відомим і дуже шанованим у Болгарії. Він походив із міста Видин. Його прадід – Емануїл Йоан Шишманов (друга пол. XVIII ст. – близько 1849 р.) – був торговцем і заможним болгариним. Він володів великою кількістю землі та займався торгівлею в Болгарії та Румунії. Його дружиною була Катерина Пешакова, сестра І. Пешакова¹. Вони мали чотирьох синів – Олександра,

Срацимира, Петрака і Димитра та чотири дочки – Катерину, Севастію, Єлизавету і Єфимію.

Димитр Шишманов (1833–1875) – батько Івана Шишманова – був літературознавцем, учителем і торговцем. Служив добровольцем в австрійській армії, брав участь у поході Й. Радецького на Італію. Як зауважив дослідник біографії Д. Шишманова М. Арнаудов², “він відзначився в битві під містом Новара (23 березня 1849 р.), кілька разів був поранений. Згодом повернувся до Болгарії цісарсько-королівським гренадерським фельдфебелем, одружився й оселився у м. Свиштові, почавши працювати торговцем і комісіонером. З цією метою він часто відвідував різні ярмарки. Проте, ставши свідком деяких нечесних торгових операцій, Д. Шишманов згодом відійшов від торгівлі та працював учителем [1, с. 414–415]”.

У його сім'ї 22 червня 1862 р. народився син Іван – майбутній видатний учений. Дитячі роки І. Шишманов провів у Свиштові. Початкову освіту також здобув там.

Д. Шишманов у 1873 р. відкрив першу у Свиштові приватну торгівельну школу, читальню, а також заснував аматорську театральну трупу, для якої перекладав і створював оригінальні драми. Зокрема, він написав революційну п'єсу “Добрий син” (1857 р., 2-га редакція 1871 р.), комедію “Добродійник і злоба” (1871), переклав драму Ф. Шиллера “Розбійники” (1873) [2, с. 350].

І. Шишманов згадував, що театр був пристрасно батька: “Звідки ця пристрась з'явилась, не знаю, усе, що мені відомо, – те, що батько ще молодим мандрував Угорщиною з німецькою провінційною театральною трупою. Можливо тоді він захопився Шиллером, Коцебу та драматичним мистецтвом загалом. Свиштовська публіка напевне пам'ятає оригінальні трагедії та комедії батька чи перекладені ним п'єси (“Заручини”, “Добра матір”, “Заборонений”). Одну з них – “Пенчо Кліщ”, яка була частково наслідуванням однієї комедії Шекспіра – поставила в Софії відома в той час трупа “Сльоза і Сміх”³ [3, с. 323].

11 листопада 1875 р. Д. Шишманов помер. Через те, що він не мав змоги подбати про виховання й освіту сина, І. Шишманова взяв під свою протекцію батьків приятель, учений Ф. Каниц⁴. Він домовився у 1876 р. з керівництвом Віденського

² Михайл Арнаудов (1878–1978) – болгарський літературознавець, фольклорист і етнограф, голова Союзу болгарських письменників (1922–1931), академік Болгарської академії наук, з 1932 р. – голова Українсько-Болгарського Товариства у м. Софія, з 1924 р. – дійсний член НТШ у Львові та Української Академії наук, учень і послідовник І. Шишманова.

³ Трупа “Сльоза и Смях” відіграла помітну роль у розвитку театального мистецтва Болгарії. У 1904 р. вона дала життя першому болгарському драматичному театру (тепер Народний театр “Іван Вазов” у Софії).

⁴ Фелікс Каниц (1829–1904) – австро-угорський етнограф і географ, якого називали “Балканським Колумбом”, мандрівник болгарськими землями. Свої подорожі описав у книзі “Дунайська Болгарія та Балкани” (1860). За його задумом у Відні був заснований Східний музей (1874), при якому діяла Педагогічна школа. У ній мала можливість здобувати освіту і значна кількість болгар.

¹ Георгі Пешаков (1785–1854) – болгарський літературознавець, поет і перекладач. Автор поезій “Ода Юрію Венеліну” (1837) та “Голосіння на смерть Юрія Венеліна” (1839), які були надруковані у збірнику В. Априлова “Денница новоболгарського обривання” (Одеса, 1841).

Східного музею про виділення стипендії для кількох болгар, у тому числі й для І. Шишманова, щоб дати юнакам можливість отримати вчительську освіту в Педагогічній школі. Таким чином І. Шишманов опинився між болгарами, запрошеними на навчання до Відня [1, с. 415].

У той час, коли І. Шишманов здобував освіту за кордоном, у Болгарії розпочалася російсько-турецька війна (1877–1878), яка завершилась поразкою Туреччини. Болгарію було визволено від п'ятивікового османського ярма, і вона стала на шлях самостійного розвитку. В країні загострилася проблема національних кадрів, і тут одним з основних завдань після відновлення державності став розвиток професійної освіти. Однак Болгарія, особливо в перше десятиліття після визволення, мала незначну кількість середніх, а до 1889 р. зовсім не мала вищих навчальних закладів.

Культурною політикою у Болгарії в той час керувало Міністерство освіти. У перші десятиліття після визволення від турецького гніту діяльність болгарських шкіл визначалася тимчасовими правилами, розробленими Міністром освіти М. Дриновим⁵. Вони ґрунтувалися на засадах культурного розвитку доби болгарського національного Відродження [4, с. 222].

Становлення І. Шишманова як громадського та культурного діяча відбувалося також у добу болгарського Відродження. Важливу роль у формуванні світогляду І. Шишманова відіграли родинне коло та роки навчання. Як учений І. Шишманов формувався на межі двох епох – кінця доби болгарського національного та культурного Відродження і початку післявизвольної доби.

Випускник Педагогічної школи у Відні І. Шишманов повернувся у 1879 р. до Болгарії та почав працювати шкільним учителем у рідному місті Свиштов, де 1882 р. заснував першу професійну вчительську організацію. Проте у 1884 р. І. Шишманов отримавши стипендію, поїхав на навчання до Єнського університету в Німеччині, де з особливим зацікавленням вивчав філологію, філософію та педагогіку. Найбільший інтерес молодий студент виявив до лекцій видатного педагога проф. В. Рейна, який стверджував, що виховання має робити з вихованця хорошу людину, яка уміє з користю, сумлінно і щиро працювати для власного народу. Ця педагогіка вплинула на формування поглядів І. Шишманова.

У 1885 р. І. Шишманов вирушив до Швейцарії, щоби прослухати курс лекцій відомого історика літератури Марка Моньє й удосконалити свої знання з французької мови у Женевському університеті. Тут, у Женеві, вирішальне значення в його подальшому розвитку як науковця мала зустріч і приятелювання з українським емігрантом, професором історії місцевого університету М. Драгомановим. Як зауважив В. Москаленко, “ця зустріч стала важливою віхою як у житті болгарського студента, так і в цілому в історії болгарсько-українських взаємин” [5, с. 159].

На початку жовтня 1886 р. І. Шишманов продовжив навчання в Лейпцигу, де слухав лекції відомого німецького філософа В. Вундта.

Особистість В. Вундта позитивно вплинула на молодого І. Шишманова й на більшість болгарських студентів. Та й В. Вундт, як зазначив В. Йорданов, “дивився на молодих

болгар, які навчалися у Лейпцигу, як на піонерів філософської думки в цій частині Європи і ставився до них із великою симпатією” [6, с. 52].

Під час навчання І. Шишманов добре ознайомився з філософією англійських і французьких представників Просвітництва, а також із класичною німецькою філософією І. Канта й соціологічними поглядами Г. Спенсера. Підтвердженням цього згодом стали його університетські лекції із західноєвропейських літератур [7, с. 177].

У 1888 р. в Лейпцигу І. Шишманов захистив докторську дисертацію з експериментальної психології. Цього ж року він одружився Лідією Драгомановою.

Згодом молоде подружжя переїхало жити до Болгарії, де І. Шишманов поставив собі мету – докласти зусиль для підняття болгарської науки, культури та літератури [8, с. 6]. Лідія стала його помічницею та порадицею. Вона брала активну участь у суспільно-політичному житті Болгарії, була членом Союзу болгарських письменників, друкувала в періодичній рецензії на вистави, перекладала твори болгарських письменників французькою мовою.

Особливу роль у тогочасному житті Болгарії відіграло народництво⁶. Письменники-народники Т. Влайков у повістях “Онука діда Славчо” (1889), “Учитель Миленков” (1894) та А. Страшиміров у повістях “Перехрестя” (1899–1901), “Габровка” (1900) розповідали про важке становище болгарського селянства, ідеалізували його патріархальний побут і вважали, що шляхетна місія вчителів усуне невігластво й у такий спосіб урятує село від розорення. Велику надію народники поклали на вчителів, покликаних зійти до народних низів задля їхнього навчання і просвітлення.

І. Шишманов поділяв протест і невдоволення письменників-народників. Він уважав своїм обов'язком працювати для матеріального і культурного піднесення рідного народу. Непроста політична та культурна ситуація в Болгарії, що склалася після визволення, сильно вплинула на ідейний світогляд і літературні погляди І. Шишманова.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років XIX ст. у країні були створені передумови для якісного вирішення питань освіти й культури. У 1888 р. Народні збори Болгарії ухвалили закон про відкриття першого вищого педагогічного курсу – Вищої школи у Софії (згодом – Софійського університету) [4, с. 222].

Навчання тут розпочалося 1 жовтня 1888 р., й І. Шишманов став одним із перших викладачів Вищої школи. Згодом він наполов на перетворенні Вищої школи в університет. З цього приводу він написав статтю “Наша Вища школа” (1892), в якій наголосив: “Болгарська молодь, яка одержує освіту за кордоном, не здатна на справжній патріотизм щодо своєї країни, оскільки вихована в іншому дусі, а Болгарії потрібна молодь, яка вихована в рідному краї та перебуває в тісному зв'язку з народом” [9, с. 235].

Отож, ідеї І. Шишманова щодо громадсько-політичного розвитку болгарського суспільства та болгарської нації кінця XIX ст. були безпосередньо пов'язані з його думками про освіту і виховання.

З 1889 по 1891 рр. він очолював відділ освіти, а з 1891 по 1894 рр. був головним інспектором у Міністерстві освіти Болгарії.

⁵ Марин Дринов (1838–1906) – болгарський історик, філолог і громадський діяч. Один із основоположників болгарської історіографії. З 1873 р. до кінця життя – професор Харківського університету. Упродовж 1878–1879 рр. обіймав посаду Міністра освіти Болгарії.

⁶ Народництво – ідейно-просвітницький рух у Болгарії за звільнення з-під національного гноблення.

У 1894 р. І. Шишманову було присвоєно наукове звання професора, а згодом він очолив кафедру історії культури та порівняльної літератури.

У 1896–1897 рр. та 1901–1902 рр. його обирали деканом історико-філологічного факультету Софійського університету.

У 1897 р. І. Шишманов разом із дружиною вперше поїхав до України, щоб розшукати матеріали для наукових студій. Подружжя Шишманових побувало в Києві та Гадячі – рідному місті М. Драгоманова [10, с. 60].

У серпні 1899 р. вчений вдруге відвідав Україну, оскільки брав участь в XI Археологічному з'їзді в Києві.

У 1903 р. І. Шишманов став Міністром освіти Болгарії. Він розробив власну культурно-освітню програму, в якій використав досвід розвинених європейських країн, зокрема, Німеччини та Франції. Цю програму він виклав у доповіді про особливості болгарської освіти й культури, яку 1904 р. виголосив на засіданні Народних зборів – болгарського законодавчого органу, а згодом оформив її як статтю “Основи моєї шкільної політики і бюджет 1904 р.” [11]. У ній вчений розкрив питання обов’язкової й безкоштовної освіти, що вважав ознакою демократичного суспільства, переконував громадськість у силі науки та освіти. Він висловлював віру в культурну самодостатність болгарського народу та необхідність виховання в ньому кращих рис болгарського національного характеру [11, с. 30–31].

Працюючи в Міністерстві освіти, І. Шишманов відкрив багато читальень, ініціював відкриття Музичної академії та Народного театру, а також інститут для незрячих та глухонімих [12, с. 13].

У 1906 р. він сприяв заснуванню Болгарського етнографічного музею, для чого активно залучав молоді сили [13, с. 52].

У період з 1903 по 1906 рр. у розвитку системи освіти в Болгарії настав період піднесення. Відповідно до Конституції було введено обов’язкову та безкоштовну початкову освіту. В країні стало менше неписьмених. І. Шишманов прагнув, щоб освіта проникла в найвіддаленіші кутки Болгарії, та щоб у школах молодь виховували в душі поваги і любові до своєї Батьківщини й народу. Окрім цього, він допомагав виїжджати за кордон на навчання та стажування молодим письменникам, художникам, музикантам і вчителям. В його особі вони бачили свого покровителя і компетентного шанувальника їхньої творчості [14, с. 144].

І. Шишманов був на посаді міністра доти, поки вважав можливим утілити в життя запропоновану ним освітню та культурну програму, хоча у консервативному середовищі зростала хвиля незадоволення його культурно-освітницькою діяльністю.

У січні 1907 р. на святковому відкритті Народного театру в Софії студенти, які в цей час страйкували, виступили проти правління князя Фердинанда. І. Шишманов та інші професори підтримали вимоги студентів, що призвело до закриття університету.

Обурений антидемократичними діями керівництва країни, І. Шишманов залишив міністерський пост і виїхав до Швейцарії. Там він продовжив наукову діяльність, водночас уболіваючи за політичні перетворення та демократичні зміни в Болгарії [15, с. 45].

У 1909 р. вчений повернувся додому, оскільки навчання в Софійському університеті було відновлене.

У 1911 р. І. Шишманова вибрали головою Установчого з'їзду Союзу читачів. Саме в цей період він написав кілька статей, у яких обґрунтовував велике значення читальень, музеїв і бібліотек для духовного піднесення народу. Учений наполягав

на тому, щоб кожна читальня за матеріального сприяння держави мала свою бібліотеку. У кожному селі, на його переконання, мали бути театральна трупа, хор, оркестр, сцена, де би ставили п'єси повчального характеру; музей і місце, де люди мали би змогу переглянути наукові та художні фільми [16–18].

Влітку 1917 р. І. Шишманов як представник Союзу болгарських учених, письменників і художників поїхав на конференцію європейської соціалістичної партії, скликаної у Стокгольмі. Там він доповів про здобутки болгарської літератури, мистецтва, наукові досягнення болгарських учених в галузі історії та фольклору. І. Шишманов відвідав також Копенгаген, зустрівся з відомим у той час данським літературним критиком Г. Брандесом. Учений ознайомив його з історією Болгарії та тогочасним становищем болгарського культурного життя. Згодом цій розмові І. Шишманов присвятив статтю “Зустріч з Георгом Брандесом” [19].

Після підписання Берестейського миру І. Шишманов очолив болгарську дипломатичну місію в Києві. 7 травня 1918 р. він вручив вірчі грамоти гетьманові України П. Скоропадському [20, с. 1].

У березні 1919 р., після захоплення Києва більшовиками, І. Шишманов повернувся до Софії. Перед від'їздом до Болгарії він відвідав Одесу та зустрівся з болгарами, які проживали там [21, с. 1].

Повернувшись до Софії, він продовжив викладання на кафедрі історії культури та порівняльного літературознавства місцевого університету, а з 1921 по 1923 рр. обіймав посаду професора Фрайбурзького університету.

У 1924 р. І. Шишманов очолив болгарську делегацію на I з'їзді слов'янських географів та етнографів у Празі.

У 1925 р. з ініціативи вченого засновано Болгарське етнографічне товариство, яке він очолював до кінця життя.

У 1926 р. І. Шишманова обрали головою Українсько-болгарського товариства у Софії, болгарської секції Пан'європейського союзу та болгарського ПЕН-клубу.

У 1927 р. І. Шишманов брав участь у II з'їзді слов'янських географів та етнографів у Варшаві.

Влітку 1928 р. він поїхав до м. Осло для участі в роботі конгресу ПЕН-клубу як делегат від Болгарії. Тут, далеко від своєї Батьківщини, видатний учений, відданий патріот і гуманіст І. Шишманов 22 червня 1928 р. раптово помер.

Для всебічної оцінки діяльності І. Шишманова необхідно глибоко усвідомити масштабність його праці в перші десятиліття після визволення Болгарії й наголосити на її визнанні в науковому світі. У 1892 р. І. Шишманова було обрано членом-кореспондентом Сербської Академії наук і мистецтва в Белграді, 1896 р. – членом грецького наукового товариства “Парнас”, 1899 р. – дійсним членом Югославської Академії наук і мистецтва у Загребі, 1902 р. – дійсним членом БАН, 1907 р. – почесним доктором Харківського університету, 1914 р. – дійсним членом НТШ у Львові.

Ідеї І. Шишманова стимулювали розвиток болгарської науки та культури, а тому його, без сумніву, можна вважати одним із найвідоміших болгарських учених кінця XIX – початку XX ст. й видатним діячем освіти і культури Болгарії, а його доробок науковця та педагога – таким, що заслуговує на дослідження й гідне поцінування.

Література:

1. Арнаудов М. Иван Д. Шишманов. Личност, дело, идеи. *Дела и заветы на бележити българи* : монография / М. Арнаудов. София, 1969. С. 413–451.

2. Шишманов И. Първото българско търговско училище на Д. Е. Шишмановъ въ Свищовъ. *Училищен преглед*. 1903. Кн. 4. С. 349–358.
3. Шишманов И. Баща ми ако читалищен и театрален дец. *Училищен преглед*. 1927. Кн. 2–3. С. 320–333.
4. Радева М. Проблеми и насоки в културната политика на българската буржоазна държава (1879–1908 г.). *Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Българската култура и взаимодействие ѝ със световната култура*, София, 23 май – 3 юни 1981 г. : в 3 т. Т. 3 : Възрожденска култура. Българската култура 1878–1944. Съвременна българска култура / [ред. Т. И. Живков, Г. Г. Георгиев]. София : Издателство на БАН. 1983. С. 221–233.
5. Москаленко В. З історії українсько-болгарських літературних взаємин. *Всесвіт*. 1983. № 3. С. 159–161.
6. Йорданов В. Лайпциг и българите. София, 1938. 155 с.
7. Радева М. Философските и политическите възгледи на Иван Д. Шишманов. *Годишник на Софийския университет. Исторически факултет*. 1977. Т. LXVII. С. 169–200.
8. Бурилкова И., Билярски Ц, Иван Шишманов. *Дневник 1879–1927 гг.* София : Синева, 2003. 350 с.
9. Шишманов И. Нашето Висше училище. *Мисъл*. 1892. Кн. III–IV. С. 235–246.
10. Москаленко В. А. Українсько-болгарські літературні і наукові зв'язки кінця XIX – початку XX ст. : монографія. Київ : Наукова думка, 1986. 216 с.
11. Шишманов И. Основите на училищна ми политика и бюджетът за 1904 г. *Училищен преглед*. 1904. Кн. 1–2. С. 1–53.
12. Боновски С. Културно-просветната политика и училищната политика на проф. Ив. Д. Шишманов. *Проф. д-ръ Ив. Д. Шишмановъ. In Memoriam*. София : Издание на студ. Неофилоложко д-во, 1928. С. 8–15.
13. Вакарелски Х. Етнография на България. София : Наука и изкуство, 1977. 676 с.
14. Бушко Г. Внесок родини Шишманових у розвиток болгарського театру. *Orbis Linguarum (Езиков свят)*. 2021. Том 19. Кн. 1. С. 143–147.
15. Бушко Г. О. Иван Шишманов у болгарсько-українських літературних взаєминах кінця XIX – першої чверті XX століття : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 244 с.
16. Шишманов И. Читалищния союз. *Читалище*. 1911/1912. № 1. С. 3–4.
17. Шишманов И. Читалищния союз и народните четения. *Читалище*. 1912. № 8–10. С. 201–208.
18. Шишманов И. Полза от науката и що припася читалището към нея. *Читалище*. 1914. № 1–3. С. 26–37.
19. Шишманов И. Една среща с Георг Брандес. *Българска мисъл*. 1927. № 5. С. 340–353.
20. Болгарський амбасадор на Україну проф. Іван Шишманов. *Діло*. 1918. 1 травня. С. 1–2.
21. Проф. Ів. Д. Шишманов пълномощен министър в Украйна се завърна от Одеса. *Камбана*. 1919. 27 март. С. 1.

Bushko H. The formation of Ivan Shyshmanov as a personality, scientist, cultural and public figure

Summary. The article reveals the formation of the Bulgarian scientist Ivan Shyshmanov as a personality, scientist, cultural and public figure. His multifaceted activity was aimed at raising the level of education and science in Bulgaria and enriching the national and cultural treasury of the Bulgarian people.

Embodying the best features of his nation, throughout his life I. Shyshmanov created Bulgarian science and represented it with dignity among the cultural and political elite. So, without a doubt, he can be called one of the most outstanding personalities of Bulgaria in the late 19th at the beginning of the 20th century.

The circle of scientific interests of I. Shyshmanov was extremely wide. It covered the problems of comparative studies, Slavic and Western European literature, the Bulgarian national and cultural Renaissance, literary theory, folklore, ethnography.

The development of I. Shyshmanov as a public and cultural figure also took place during the Bulgarian Renaissance. An important role in the formation of the worldview of I. Shyshmanov – a teacher and a scientist – was played by the family circle and the years of study. As a scientist, I. Shyshmanov was formed on the border of two eras – the end of the Bulgarian national and cultural Renaissance and after the liberation.

An important role in the life of I. Shyshmanov was played by his acquaintance with M. Drahomanov in Geneva in 1885. Thanks to the Ukrainian scientist and his daughter Lidia – his future wife and assistant – I. Shyshmanov became seriously interested in Ukrainian culture and became the first Bulgarian Ukrainianist who strengthened relations between Bulgaria and Ukraine in the field of culture and education.

Adopting the comparative-historical method of research from M. Drahomanov, I. Shyshmanov processed a significant number of folk poetic sources and, creatively using the achievements of contemporary science, wrote a number of comparative studies and explorations of Slavic folklore and ethnography, which enriched contemporary folkloristics and Slavic studies.

Key words: I. Shyshmanov, cultural and educational worker, teacher, scientist, M. Drahomanov, L. Shyshmanova, University of Sofia.